

Я. В. Новохатська*

ПОЗБАВЛЕННЯ АБО ОБМЕЖЕННЯ СТРОКОМ ПРАВА НА УТРИМАННЯ ОДНОГО З ПОДРУЖЖЯ

Регулювання сімейних відносин здійснюється Сімейним кодексом України (далі — СК України) з метою зміцнення сім'ї як соціального інституту, утвердження почуття сімейного обов'язку, побудови відносин в сім'ї на засадах взаємодопомоги і підтримки. Разом з тим в юридичній літературі справедливо відзначається, що стійкою тенденцією у розвитку сімейно-шлюбних відносин є індивідуалізація інтересу членів сім'ї, раціоналізація людських взаємовідносин¹. Своєрідним відображенням балансу між інтересами обох з подружжя з огляду на морально-етичний зміст відносин в конкретній сім'ї стала норма ст. 83 СК України², що закріплює підстави позбавлення одного з подружжя права на утримання або обмеження його строком. Вказана норма містить гарантії та певний механізм захисту інтересів того з подружжя, хто є зобов'язаним надавати утримання іншому, в основу яких покладено засади добросовісності, справедливості та паритетності відносин між чоловіком та дружиною.

В науці сімейного права правовідносини подружжя по утриманню досліджувались, зокрема, в роботах таких вчених, як: Л. В. Афанасьєвої, В. П. Никитіної, О. І. Пергамент, О. М. Рабець, З. В. Ромовської. Втім розглядуване питання не становило предмет окремого наукового дослідження.

Відповідно до ст. 83 СК України рішенням суду за визначених умов може бути позбавлено одного з подружжя права на утримання або обмежено його строком. Вказана стаття розрахована на регулювання відносин, коли підстави для одержання аліментів формально існують, проте з огляду на інші, передбачені законом обставини, подальше існування права на аліменти суперечило би принципу справедливості, добросовісності та розумності, а також моральним засадам суспільства (ч. 9 ст. 7 СК України).

Відповідна норма містилася в ст. 35 Кодексу про шлюб та сім'ю України 1969 р.³ (далі — КпШС), проте в ній йшлося про звільнення платника від обов'язку сплачувати аліменти. На відміну від КпШС в гл. 9 СК України загалом йдеться не про обов'язки, а про права подружжя на утримання. Тому в ст. 83 СК України вказано не про звільнення платника аліментів від його обов'язку, а про позбавлення одержувача аліментів належного йому права. Втім в сімейному законодавстві такі настанови щодо позбавлення особи права виглядають не досить доречно. В цьому випадку можна було б поступитися однаковістю термінології та основний акцент зробити на звільненні зобов'язаної особи від її обов'язку, а не позбавленні другої сторони належного їй права.

В СК України коло підстав позбавлення одного з подружжя права на утримання або обмеження права строком значно розширено порівняно з КпШС. Особа може бути позбавлена права на утримання або воно може бути обмежено строком виключно за рішенням суду, якщо:

1) подружжя перебувало в шлюбних відносинах нетривалий час

В законі не встановлено, в якому випадку шлюбні відносини вважаються нетривалими. В ст. 35 КпШС вказана умова теж не мала свого визначення. В науці сімейного права здавна точиться спір щодо визначення поняття *нетривалого перебування у шлюбних відносинах*. В юридичній літературі пропонуються різні строки для визначення шлюбних відносин як нетривалих: шість місяців, один рік, п'ять, десять років⁴.

Як відзначає З. В. Ромовська, орієнтиром для визначення того, чи були шлюбні відносини тривалими, могла би слугувати ч. 3 ст. 76 СК України, у якій як мінімальний закріплено 10-річний строк спільного проживання у шлюбі⁵. Дійсно, важко не погодитися

© Новохатська Я. В., 2008

* асистент кафедри цивільного права № 1 Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого (м. Харків), кандидат юридичних наук

¹ Миронова Г. Моральні засади Сімейного кодексу України // Право України. — 2004. — № 4. — С. 102.

² ОВУ. — 2002. — № 7. — Ст. 273.

³ ВВР УРСР. — 1969. — Додаток до № 26. — Ст. 204.

⁴ Афанасьєва Л. В. Аліментні правовідносини в Україні: Монографія / МВС України, Луг. держ. ун-т внутр. справ. — Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2006. — С. 100.

з тим, що шлюбні відносини, які продовжувались не менше, як десять років, є тривалими. Втім, так само важко визнати нетривалими шлюбні відносини, які продовжувались менше, ніж десять років, наприклад, вісім, дев'ять. Тому можна вважати, що шлюбні відносини, які продовжувались десять та більше років, слід вважати, так би мовити, "особливо тривалими".

В ч. 3 ст. 76 СК України встановлено додаткові, підвищені вимоги до шлюбу, після розірвання якого право на утримання може виникнути аж протягом п'яти років. Зазвичай, право на утримання не виникає, якщо один з колишнього подружжя досягає пенсійного віку після розірвання шлюбу, а тільки за умови, що у шлюбі особи спільно проживали не менше, як десять років. Тобто відносини, які продовжувались не менше, як десять років, є більше, ніж тривалими. Про тривалі відносини окремо йдеться у ч. 1 ст. 91 СК України й їх строк також прямо не визначено. Якби законодавець вважав тривалими лише відносини, що продовжувались не менше, як десять років, то в обох нормах (ч. 3 ст. 76 і ч. 1 ст. 91 СК України) мало зазначатися би одне й те саме поняття. Тому нетривалими шлюбними відносинами, треба вважати відносини, які за часом існували менше, ніж відносини, зазначені в ч. 3 ст. 76 СК України, і ще менше, ніж тривалі. Взагалі не можна виходити лише з двох позицій: тривалі або нетривалі відносини. За загальним правилом, право на утримання за наявності передбачених в законі підстав мають особи, що перебували у тривалих шлюбних відносинах, які є так би мовити, середнім рівнем для суспільства в певний період часу. По мірі розвитку суспільства такий рівень може варіюватися. Тому в законодавстві застосовуються оцінні поняття для визначення тривалості шлюбних відносин. Нетривалі відносини і відносини, зазначені в ч. 3 ст. 76 СК України, є певним "відхиленнями" в різні боки від середнього рівня, для яких в законодавстві встановлено відповідно негативні і позитивні наслідки.

Таким чином, лише суд, виходячи з конкретних обставин справи, може визначити, чи були шлюбні відносини нетривалими. При цьому судом має братися до уваги не перебування в шлюбі за формальною ознакою, а перебування осіб саме в шлюбних відносинах. Наприклад, не вірно оцінювати шлюбні відносини осіб як нетривалі, якщо до реєстрації шлюбу, який незабаром було розірвано, вони багато років перебували у фактичних шлюбних відносинах, і навпаки, якщо подружжя протягом тривалого існування шлюбу фактично проживали однією сім'єю нетривалий час (наприклад, між подружжям було встановлено відповідно до ст. 119 СК України режим окремого проживання).

Як вірно зазначається в юридичній літературі, аналізоване положення може застосовуватися лише до колишнього подружжя і не може застосовуватися до осіб, які перебувають у шлюбі, тому що невідомо, який час шлюб буде продовжуватися в подальшому⁶.

2) непрацездатність того з подружжя, хто потребує матеріальної допомоги, виникла в результаті вчинення ним умисного злочину

Відповідно до ч. 5 ст. 75 СК України внаслідок цієї ж обставини право на утримання не виникає. Як відзначає З. В. Ромовська, правило п. 2 ст. 83 СК України стосується тих випадків, які виникли до введення в дію СК України, тому що КпШС не містив норми, яка виключала би виникнення права на аліменти у особи, непрацездатність якої стала наслідком вчинення нею злочину⁷. Втім питання щодо дії норм сімейного закону у часі мали б віднайти своє визначення в Прикінцевих положеннях до СК України. Тому навмисне закладення у норми суперечності, що свідомо викликатиме різні тлумачення, виглядає досить не виправданим. В юридичній літературі непоодинокими є пропозиції щодо виправлення зазначеної колізії⁸.

Відповідно до ст. 35 КпШС вчинення злочину було підставою для звільнення від обов'язку по утриманню або обмеження цього обов'язку строком. При цьому жодної вказівки щодо виду злочину за формою вини в нормі не містилося. В СК України вказаний

⁶ Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2006. — С. 198.

⁷ Научно-практический комментарий Семейного кодекса Украин / Под ред. Ю. С. Червоного. — К.: Истина, 2003. — С. 162.

⁸ Ромовська З. В. Вказ. праця. — С. 198.

⁹ Афанасьева Л. В. Вказ. праця. — С. 100; Сімейне право України: Підручник / За ред. В. С. Гопанчука. — К.: Истина, 2002. — С. 202.

недолік виправлений, адже важливим є те, що особа свідомо створює умови для виникнення права на утримання.

3) непрацездатність або тяжка хвороба того з подружжя, хто потребує матеріальної допомоги, була прихована від другого з подружжя при реєстрації шлюбу.

Наречені зобов'язані повідомити один одного про стан свого здоров'я (ч. 1 ст. 30 СК України). Однак позбавлення права на утримання на підставі п. 3 ч. 1 ст. 83 СК України не слід вважати санкцією за порушення вимоги ч. 1 ст. 30 СК України. Особа позбавляється права на утримання за п. 3 ч. 1 ст. 83 СК України з інших мотивів. Добровільність шлюбу передбачає, що чоловік та жінка за вільною згодою набувають прав та обов'язків подружжя, включаючи обов'язки по утриманню. Тяжка хвороба є обставиною, що може істотно вплинути на волю особи щодо укладення шлюбу з особою, яка страждає на таку хворобу. За обізнаності особи про наявність в іншій стороні тяжкої хвороби, ймовірно стає її відмова від укладення шлюбу, набуття прав і обов'язків, зокрема, обов'язків по утриманню. Факт приховання хвороби деструктує волю особи на укладення шлюбу та порушує умову добровільності шлюбу. Воля особи на укладення шлюбу спотворюється, оскільки вона перебуває в невіданні щодо наявності тяжкої хвороби другої сторони, а відтак і відносно ймовірності виникнення у неї зобов'язання щодо її утримання. Тому приховування відомостей про стан здоров'я одним з наречених, наслідком чого може стати (стало) порушення фізичного або психічного здоров'я іншого нареченого чи їхніх нащадків, може бути підставою для визнання шлюбу недійсним (ч. 5 ст. 30 СК України). У разі збереження шлюбу за наявності факту приховання тяжкої хвороби при його реєстрації зобов'язання по утриманню може бути припинене шляхом позбавлення приховувача права на утримання за рішенням суду. Тобто норма п. 3 ч. 1 ст. 83 СК України може бути застосована в тому випадку, якщо особа не скористалася правом на визнання шлюбу недійсним або суд відмовив у задоволенні відповідного позову (п. 3 ч. 1 ст. 41 СК України). Сама по собі тяжка хвороба не є обставиною, яка входить до фактичного складу, що є підставою для виникнення права на утримання одного з подружжя. Однак в результаті тяжкої хвороби може бути встановлено інвалідність, внаслідок якої власне й виникне право на утримання. До того ж, у зв'язку з хворобою і обумовленими нею витратами виникає обов'язок щодо участі у витратах на лікування (ст. 90 СК України).

З наведеного можна зробити висновок, що підставою позбавлення права на утримання може бути приховання від другого з подружжя при реєстрації шлюбу лише тієї тяжкої хвороби, яка викликала непрацездатність, і відповідно виникнення права на утримання. Якщо ж право на утримання виникло внаслідок досягнення особою пенсійного віку, то факт приховання від другого з подружжя при реєстрації шлюбу тяжкої хвороби не впливає на існування права на утримання, і п. 3 ч. 1 ст. 83 СК України не може застосовуватися. Даний факт не повинен впливати на існування права на утримання і в низці інших випадків (абз. 2 ч. 2, ч. 4 ст. 76, ст. 84, 86 СК України).

В разі позбавлення одного з подружжя права на утримання на підставі п. 3 ч. 1 ст. 83 СК України він одночасно позбавляється права на відшкодування витрат, пов'язаних із хворобою (ст. 90 СК України).

В законодавстві не встановлено переліку хвороб, які вважаються тяжкими. При вирішенні питання про тяжкість хвороби, суд має враховувати медичні критерії (вид, форма, тривалість захворювання тощо), тому необхідними є відповідні медичні висновки. В судовій практиці тяжкими хворобами визнаються такі хвороби, як ВІЛ-інфекція, туберкульоз тощо.

Умовою застосування вказаної норми є факт приховання тяжкої хвороби *на момент реєстрації шлюбу*. Суттєвим є те, що за обізнаності особи про наявність в іншій стороні тяжкої хвороби, ймовірно є її відмова від укладення шлюбу в подальшому.

Тяжка хвороба має бути прихованою саме від другого з подружжя, оскільки саме ця особа приймає остаточне рішення про реєстрацію шлюбу. Не має значення, що інші особи були обізнані про хворобу, наприклад, родичі другого з подружжя.

4) одержувач аліментів свідомо поставив себе у становище такого, що потребує матеріальної допомоги

Виникнення права на утримання має бути обумовлене об'єктивними, а не суб'єктивними факторами. Інша справа, якщо потреба в матеріальній допомозі стала

результатом свідомих дій або бездіяльності особи. Такі дії можуть бути як правомірними, так і неправомірними; як безпосередньо призводити до нужденності, так і опосередковано. Особа може опинитися у стані нужденності внаслідок участі в азартних іграх, зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, марнотратства, порушення правил безпеки руху, праці тощо.

Перелік підстав позбавлення права на утримання або обмеження його строком за рішенням суду є вичерпним. Відповідно до ст. 35 КпШС суд міг звільнити одного з подружжя від обов'язку по утриманню або обмежити цей обов'язок строком у випадку негідної поведінки у шлюбних відносинах того з подружжя, який потребує матеріальної допомоги. Згідно з ч. 5 ст. 75 СК України той з подружжя, хто негідно поведився у шлюбних відносинах, не має права на утримання. В юридичній літературі була висловлена пропозиція ч. 1 ст. 83 СК України доповнити такою підставою для позбавлення права на утримання або обмеження його строком як *негідна поведінка у шлюбних відносинах*, а ч. 5 ст. 75 СК України взагалі виключити⁹.

З аналізу ст. 83 СК України випливає, що постановлення рішення про позбавлення права на утримання або обмеження його строком є правом, а не обов'язком суду. Суд приймає рішення, в кожному конкретному випадку строго індивідуально оцінюючи докази, подані на підтвердження існування зазначених в нормі обставин, в сукупності з усіма іншими обставинами справи. Залежно від результатів оцінки доказів у справі суд може застосувати лише один з наслідків: позбавити особу права на утримання, обмежити право строком або відмовити в позові. Хоча одні підстави за своїм змістом апріорі тяжіють до наслідку у вигляді позбавлення права (п. 2, 3 ч. 1 ст. 83 СК України), а інші не виключають можливості застосування наслідків у вигляді як позбавлення права, так і обмеження права строком (п. п. 1, 4 ч. 1 ст. 83 СК України), суд приймає рішення за власним розсудом. Так, за наявності обставини, що передбачена п. 2 ч. 1 ст. 83 СК України, логічним є саме позбавлення права, тому що відповідно до ч. 5 ст. 75 СК України за цієї самої умови право на утримання взагалі не виникає. Якщо особа не скористалася правом на визнання шлюбу недійсним або суд відмовив у задоволенні відповідного позову за наявності факту приховання особою тяжкої хвороби від другого з подружжя при реєстрації шлюбу, позбавлення права на утримання є послідовним з огляду на правові наслідки недійсності шлюбу (ч. 3 ст. 45 СК України), оскільки в результаті однієї й тієї ж самої обставини мають наставати аналогічні наслідки, навіть за різних ситуацій.

Втім, якщо позивач вимагає обмежити певним строком право на утримання другого з подружжя, суд не має права виходити за межі позовних вимог і позбавити відповідача права на утримання або обмежити його право меншим, ніж зазначено в позовній заяві, строком.

Позбавлення права на утримання у всіх випадках і за всіма підставами відбувається лише на майбутнє. В законі не визначено, якими критеріями має керуватися суд, визначаючи строк, на який обмежується право одного з подружжя на аліменти. Суд бере до уваги усі обставини справи, що мають істотне значення. Положення ст. 83 СК України поширюються не лише на подружжя, а й на осіб, у яких право на аліменти виникло *після розірвання шлюбу*.

Отже, в СК України вдосконалено механізм захисту інтересів того з подружжя, хто є зобов'язаним надавати утримання іншому, у випадках, зокрема, недобросовісного поводження останнього у шлюбі. Втім положення ст. 83 СК України щодо підстав позбавлення права на утримання або обмеження його строком в правозастосовній діяльності викликають окремі складнощі, що потребують врегулювання.

⁹ Афанасьєва Л. В. Вказ. праця. — С. 100.